

О. М. СПІВАК

МОВЛЕННЄВИЙ КОНФЛІКТ: СТРУКТУРА І ДИНАМІКА

Стаття присвячується аналізу структури та динаміки конфліктних ситуацій, виявленню ускладнень, що спричинюють конфлікт у педагогічній ситуації.

Ключові слова: конфлікт, конфліктна ситуація, структура конфлікту, динаміка конфлікту.

Будь-яка взаємодія людей між собою передбачає спілкування та спільну діяльність. Процес педагогічної взаємодії також складається із двох складових частин: педагогічного спілкування та спільної діяльності педагогічного змісту. Як стверджує С. Б. Бричок, головною умовою й одночасно основною формою педагогічної взаємодії суб'єктів навчального процесу є педагогічне спілкування того, хто навчає, із тим, хто навчається. Практично на всіх етапах розв'язання педагогічних завдань педагог вдається до адекватної системи педагогічного спілкування, через яку, власне, і організовується педагогічна взаємодія [1, с. 33].

Є багато різних дефініцій поняття «педагогічне спілкування», але на нашу думку, ця — найбільш доцільна: «Педагогічне спілкування — система соціально-психологічної взаємодії між учителем та учнем, спрямована на створення оптимальних соціально-психологічних умов для обопільної діяльності» [2, с. 30].

Основна сфера діяльності педагога — навчальне заняття. Воно поєднує різні форми, жанри, функціональні різновиди спілкування. Учителю важливо дотримуватися мовленнєвого етикету заняття, творчо інтерпретувати конкретні комунікативні ситуації. Це розширює комунікативні можливості педагога, забезпечує ефективний обмін почуттів і думок, робить спілкування бажаним, а процес передавання та сприйняття інформації — цікавим, психологічно актуальним.

Н. П. Волкова наголошує, що вчитель повинен вміти оперативно і правильно орієнтуватися в постійно змінюваних умовах спілкування, знаходити відповідні комунікативні засоби, які відповідали б його індивідуальності, обставинам спілкування та індивідуальним особливостям учня, постійно відчувати і підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні. Педагогічне спілкування як професійно-етичний феномен вимагає від учителя спеціальної підготовки не лише щодо технології взаємодії, а й морального досвіду, педагогічної мудрості в організації взаємин з учнями, батьками, колегами у різних сферах навчально-виховного процесу. Воно передбачає високу культуру, яка засвідчує вміння педагога реалізовувати свої можливості у спілкуванні з іншими людьми, здатність сприймати, розуміти, засвоювати, передавати зміст думок, почуттів, прагнень у процесі навчання і виховання [2, с. 30].

Існує багато чинників, які перешкоджають нормальному, плідному спілкуванню. Саме через них і виникають певні непорозуміння між учасниками комунікації, які переходять у недоброзичливе ставлення, образи, відчуження, а зрештою — у конфлікт. Дослідженням проблеми педагогічного конфлікту, причинами його виникнення, його структурою та динамікою, способами вирішення займалися різні вчені: Н. П. Волкова, Г. В. Локарєва, Т. Д. Щербан, О. О. Лобанов, В. М. Кушнірюк, З. І. Белоусова, О. М. Поєнко та багато інших, але у мовознавстві цій проблемі приділено недостатньо уваги. На нашу думку, це питання заслуговує більш детального вивчення, адже саме вдалий вибір тих чи інших мовленнєвих засобів допоможе вирішити конфліктну ситуацію. Саме у цьому й полягає *актуальність* нашого дослідження.

Метою статті є аналіз структури та динаміки мовленнєвого конфлікту, що передбачає вирішення таких *завдань*: дослідити, які саме ускладнення виникають у процесі спілкування та призводять до конфліктних ситуацій, з'ясувати структуру, сферу та динаміку мовленнєвих конфліктних ситуацій, способи їх вирішення.

Н. П. Волкова вказує такі основні типи ускладнень, що виникають у процесі спілкування:

- 1) відмінності між мовним та немовним спілкуванням;
- 2) вплив на взаємодію прихованих (хибних) припущень;
- 3) проблема прихованого контексту спілкування [2, с. 36—37].

Розглянемо ці ускладнення на деяких прикладах.

Вчитель пояснював на уроці нову тему. «Якщо комусь не зрозуміло, я ще раз поясню», — сказав він, стоячи біля дошки та склавши руки на грудях таким чином, ніби відгородився від дітей. — «Всім зрозуміло? Тоді йдемо далі». Але наступного дня виявилось, що більшість учнів не виконали домашнє завдання, і коли вчитель запитав, що трапилось, діти мовчали. Як бачимо, вербальна та невербальна поведінка вчителя надає протилежну інформацію. Вчитель сказав дітям, що буде пояснювати правила, якщо це буде потрібно. Проте

своєю поведінкою він демонстрував байдужість, певну замкненість. Отже, учні побоюлися запитувати, вони засумнівалися у щирості вчителя. Саме таке ускладнення під час спілкування є початком конфлікту. Адже учні не виконали завдання, оскільки не зрозуміли, чого від них вимагають, а вчитель у свою чергу наголошуватиме на тому, що він усе пояснив. Сталося протиріччя між вербальною та невербальною поведінкою вчителя, що і призвело до конфліктної ситуації.

Розглянемо такий приклад:

Під час уроку в учня 7 класу на підлогу впала ручка. Тільки-но він зігнувся, щоб її підняти, вчителька зробила йому зауваження:

— *Що, Миколо, знову починаєш? Сядь, будь ласка, рівненько і працюй.*

— *Але ж я нічого не зробив! — відповів хлопець з обуренням.*

— *Ти ж у нас ніколи не винен, і всі вчителі роблять тобі зауваження лише тому, щоб до тебе, ні в чому не винному, причепитися!», — сказала вчителька, підвищивши голос. — Працюй мовчки! Завжди ти любиш посперечатися!*

Як бачимо, педагог ставиться до хлопця упереджено, адже всі вчителі роблять йому зауваження, а це означає, що він на всіх уроках поводить себе однаково. Саме ці хибні припущення стають перепоною під час спілкування вчительки та учня. Ця ситуація є початком конфлікту, який триватиме довгий час, тому що упереджене ставлення вчителів до учнів є дуже неправильним.

Наступна мовленнєва ситуація:

Під час уроку вчителька викликала Дмитра до дошки, щоб він виконав вправу. Хлопець був дуже сором'язливим і відмовився виходити, оскільки боявся, що зробить помилку і його однокласники почнуть насміхатися. Вчителька здивовано запитала: «То ти відмовляєшся виходити до дошки? Я зараз поставлю тобі двійку! Виходь швиденько!». Але хлопець ще завзятіше похитав головою, що ні, не вийде. Тоді вчителька промовила: «Я сьогодні же скажу твоїм батькам, що ти відмовляєшся працювати у мене на уроці!». Учень демонстративно закрив зошит і підручник. Через дії педагога у класі відбувся конфлікт. Вчитель навіть не намагався дізнатися про справжні причини відмови учня і своєю поведінкою загострив ситуацію у класі.

Дослідники виділяють багато інших чинників, які не лише заважають спілкуванню, але й є передвісниками конфліктів. До них можна віднести негативну критику («Контрольну роботу ви написали дуже погано. У мене складається враження, що учні дев'ятого класу працювати взагалі не вміють і вважають, що їм вже нічого не потрібно!»), образливі порівняння («Вчителька зробила зауваження: «Вероніко, ти пишеш, як курка лапою». Учні засміялися, а хтось із однокласників додав: «Та й не лише пишеш!»), накази («А зараз ви повинні прочитати правило та записати його у зошит! Швиденько працюємо!»), погрози («Якщо я зараз визначу тебе з класу, то наступного разу ти сюди прийдеш уже з батьками!»), упереджений діагноз мотивів поведінки («Та ти взагалі ніколи нічого не хочеш робити!», «Що, знову зошита немає? А в тебе він хоч колись був?» чи «Ти просто дуже невихована людина, якщо дозволяєш собі так висловлюватися!»), відмова від обговорення питання («Я навіть не хочу знову це чути, у тебе завжди є якісь незрозумілі пояснення!» «Я не буду слухати твої пояснення, мене це не цікавить!») та інші.

Вчені розрізняють поняття «конфлікт» та «конфліктна ситуація». Як вони засвідчують, першоджерелом конфлікту або умовою його виникнення вважається конфліктна ситуація — тобто ситуація «прихованого або відкритого протиробства двох чи декількох учасників, кожне з яких переслідує свої цілі, мотиви або засоби вирішення проблеми, що має особисту значущість для кожного з її учасників» [3, с. 245]. Конфліктна ситуація, що вимагає вирішення, передбачає існування кількох обов'язкових елементів: 1) учасників конфлікту — двох або більше, які переслідують несхожі або протилежні цілі; 2) об'єкт конфлікту (конкретне явище, причина, стан справ, навколо якого розгортається суперечка); 3) рушійну силу — інцидент (факт зіткнення протилежних сил) [3, с. 245].

Різні погляди на ситуацію, розбіжності у думках, негативна критика певної дії одного з учасників спілкування — все це призводить до виникнення конфліктної ситуації, яка, у свою чергу, переростає у конфлікт.

Н. Рябокін у своєму дослідженні звертає увагу на те, що будь-якому конфліктові передреє суперечлива ситуація, але не кожна суперечлива ситуація закінчується конфліктом. Якщо суперечлива ситуація позитивно вирішується без шкоди для учасників спілкування, то вона вичерпується і не переходить у конфліктну ситуацію. Невирішення суперечливих питань призводить до конфліктної ситуації, а їх нагромадження — до конфлікту. При цьому необхідним є зовнішній вплив, поштовх або інцидент [6].

Г. В. Локарева стверджує, що педагогу (або домінанті спілкування) необхідно пам'ятати, що конфлікт за своїми функціями і кінцевим результатом може бути позитивним або негативним. Позитивні конфлікти виконують конструктивну функцію і сприяють просуванню взаємостосунків

і діяльності колективу вперед, ніби-то виштовхуючи колектив зі стану застою. Негативні — виконують деструктивну функцію, розвалюючи колективні стосунки [5, с. 135—136].

Дуже важливим для педагога є вміння аналізувати суперечки та конфліктні ситуації, спрогнозувати їх результат, адже лише маленька помилка призведе до погіршення атмосфери у колективі, стосунків з учнями, а це у свою чергу спричинить зниження рівня знань. По-перше, діти не сприйматимуть те, що їм розповідає «поганий» учитель (саме таку характеристику йому зроблять учні), по-друге, й сам педагог не зможе плідно працювати у класі, де до нього вороже ставляться.

Будь-який конфлікт має свою певну структуру та динаміку.

Н. П. Волкова наголошує, що структура конфліктної ситуації складається із внутрішньої та зовнішньої позицій учасників взаємодії та об'єкта конфлікту. Внутрішню позицію учасників конфлікту утворюють мета, зацікавлення й мотиви учасників. Вона безпосередньо впливає на конфліктні ситуації, знаходиться немовби «за кадром» і часто не обговорюється під час конфліктної взаємодії. Зовнішня позиція виявляється в мовленнєвій поведінці конфліктуючих сторін, віддзеркалюється в їх поглядах. Розрізнити внутрішню й зовнішню позиції учасників конфлікту необхідно, щоб побачити за зовнішнім, ситуативним, внутрішнє, суттєве [2, с. 57—58].

Проаналізуймо таку ситуацію: *Вчителька запізнилася на декілька хвилин на урок. Увійшовши до класу, вона побачила, що Влад М. тримає у руках лійку для квітів, а декілька його однокласників стоять біля дошки, оббризкані водою.*

— Щоденники мені на стіл, а Влад — в першу чергу! Учитель запізнився на декілька хвилин, а ви тут обливання влаштували, — вигукнула вчителька.

Всі поклали щоденники, окрім хлопця.

— Владе, я чекаю!

— А чому я? Це вони гралися, а я забрав у них лійку, щоб Вам віддати!

— Ось тільки не потрібно мені тут розказувати! Я все бачила своїми очима!

— Але ж Ви не бачили, що я обливав їх. Я не дам Вам щоденника, — вперто промовив учень.

На це вчителька відповіла:

— Ми не почнемо працювати, поки Влад не дасть мені свій щоденник. І чим більше уроку ми витратимо на суперечки, тим більше домашнього завдання ви всі отримаєте.

Учні сердито поглянули на свого однокласника, і учень змушений був покласти щоденник учительці на стіл, але на уроці він так і не працював.

Як бачимо, зовнішня позиція учасників конфлікту така: вчитель прагнув покарати винуватців, а учень, у свою чергу, намагався довести свою невинність. Якщо ж зосередитися на внутрішній позиції конфліктуючих сторін, то ми побачимо, що вчитель боявся втратити авторитет перед класом і саме тому вперто стояв на своєму, а учень боявся покарання батьків за зауваження в щоденнику і тому також не хотів поступатися.

За словами Н. П. Волкової: «Часто конфлікти виникають тому, що одна сторона зосереджується на меті, якої потрібно досягнути, інша — на неминучих для себе жертвах. Об'єкт конфлікту буває дуже важко виявити. Нерідко він для обох сторін різний: для вчителя об'єкт — дисципліна, для учня — намагання самовиразистись. Усунення конфлікту може розпочатись з об'єднання об'єктів: для того, щоб підтримати дисципліну в класі, вчитель доручає підлітку цікаву справу, виконуючи яку він задовольняє потребу самоствердження» [2, с. 58].

О. С. Чернишов визначає три фази перебігу конфліктних педагогічних ситуацій: гострий початок конфлікту з порушенням соціальних норм та цінностей одним із учасників ситуації; реакція співрозмовника; зміна норм і цінностей (іноді навіть до зруйнування окремих норм) у двох різних напрямках: покращення чи погіршення відносин, що склалися раніше [7, с. 9]. У свою чергу Н. П. Волкова говорить, що динаміка конфлікту складається з трьох основних стадій: наростання, реалізація та згасання [2, с. 58].

Розглянемо динаміку конфлікту на такому прикладі: *«Вчителька на уроці української мови запитувала домашнє завдання. Учні по черзі зачитували свої речення. Коли черга дійшла до Дениса, то він прочитав речення з підручника. «А де твій зошит? Чому не виконав домашнє завдання?», — запитала вчителька. «Я виконав, але забув зошит вдома», — відповів хлопець. «Тільки не потрібно мені тут казки розповідати, двієчник! За урок ти отримувєш незадовільно». Хлопець почав сперечатися з учителем, урок було зірвано». Наростання конфлікту почалося тоді, коли педагог запитав у хлопця, чому той не виконав домашнє завдання, але навіть не вислухав його пояснень. Реалізація — вчитель називає учня двієчником та ставить йому погану оцінку, той у свою чергу починає сперечатися. Як результат — урок зірвано, стосунки між учасниками конфлікту зіпсувалися (тобто згасання конфлікту).*

А. О. Лобанов пропонує такі шляхи подолання конфлікту:

- 1) виявлення конфлікту — тобто з'ясування його сутності;
- 2) аналіз особливостей перебігу та розвитку конфлікту;
- 3) безпосереднє розв'язання конфлікту [4, с. 153—154].

Для розв'язання конфліктних ситуацій педагогу необхідно мати достатні знання з психології і педагогіки, вміти спілкуватися з певними віковими категоріями учнів, володіти знаннями індивідуальних особливостей суб'єктів конфліктної ситуації, мати витримку, бути емоційно стриманою людиною. І обов'язково кожен повинен пам'ятати, що попередити виникнення конфлікту легше, ніж потім гідно вийти з нього.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому опрацюванні педагогічних мовленнєвих конфліктів, аналізі шляхів їх вирішення.

1. Бричок С. Б. Сутність і зміст процесу педагогічної взаємодії: особистісно орієнтований вимір / С. Б. Бричок // Педагогічний дискурс: Зб. наук. праць. — Хмельницький, 2007. — Вип. 2. — С. 32—35.
2. Волкова Н. П. Педагогічні комунікації: Навч. посібник / Дніпропетр. нац. унів. / Н. П. Волкова. — Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2002. — 92 с.
3. Конфліктологія / Л. М. Герасіна, М. І. Панов, Н. П. Осипова та ін. — Харків: Право, 2002. — 256 с.
4. Лобанов А. А. Основы профессионально-педагогического общения: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / А. А. Лобанов. — М.: ИЦ Академия, 2002. — 192 с.
5. Локарева Г. В. та ін. Педагогічне спілкування: (Науково-методичний посібник) / Г. В. Локарева, Л. І. Міщик, О. О. Почерніна; [МОН України]. — Запоріжжя: ЗДУ, 2000. — 154 с.
6. Рябокін Н. Мовленнєві акти негативної реакції як чинники конфлікту / Н. Рябокін. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/>
7. Чернышев О. С. Практикум по решению конфликтных педагогических ситуаций: Учеб. пособие / А. С. Чернышев. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Изд-во Моск. психолого-социального ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2010. — 192 с.

О. Н. Спивак

РЕЧЕВОЙ КОНФЛИКТ: СТРУКТУРА И ДИНАМИКА

Статья посвящена анализу структуры и динамики конфликтных ситуаций, выявлению осложнений, которые способствуют возникновению конфликтов в педагогической ситуации.

Ключевые слова: конфликт, конфликтная ситуация, структура конфликта, динамика конфликта.

O. N. Spivak

SPEECH CONFLICT: STRUCTURE AND DYNAMIC

The article is dedicated to the analysis of the structure and the dynamic of some conflict situations, the detection of complications that cause conflicts.

Key words: conflict, conflict situation, the structure of conflict, the dynamic of conflict.

УДК 811.111'373.22'23

Г. В. ТКАЧЕНКО

РЕАЛІЗАЦІЯ РІЗНИХ СКРИПТІВ У МЕНТАЛЬНОМУ ЛЕКСИКОНІ

У статті досліджено реалізацію всіх типів скриптів, наявних у ментальному лексиконі індивіда, на матеріалі англійських хрематонімів за результатами асоціативного ономастичного експерименту.

Ключові слова: когнітивна ономастика, ментальний лексикон, скрипт, фрейм, хрематонім.

Знання, які отримує людина і зберігає в пам'яті, є відображенням навколишнього світу. Не можна точно зобразити, як людина мислить, які структури знання використовує, яким чином ці структури репрезентуються у свідомості та як корелюють між собою. Метою нашої розвідки є розгляд питання репрезентації когнітивних структур та реалізації різних типів скриптів у ментальному лексиконі індивіда. Актуальність порушеної проблеми полягає в потребі вивчення когнітивних структур організації хрематонімної лексики, зокрема скриптів. Об'єктом дослідження були обрані хрематоніми-концепти, які структурують скрипти певного типу. Матеріалом дослідження є словники, енциклопедії, довідники та Інтернет-ресурси, художні тексти американських та британських авторів, зокрема фантастичного жанру.

У свідомості індивіда постійно відбувається обробка даних, отриманих ззовні, отже виникає необхідність у ментальній репрезентації власних назв різних типів об'єктів, зокрема хрематоні-